

Diltheyovy a Troeltschovy výslovně uvádím, protože je dost málo známá). Z největších pak postrádám práci T. W. Adorna a M. Horkheimera *Dialektik der Aufklärung* (Amsterdam 1947) a H. M. Wolffa *Die Weltanschauung der deutschen Aufklärung in geschichtlicher Entwicklung* (München 1949).

To jsou ovšem práce badatelské, ale právě takových je v bibliografii celá řada. Jenže i z přehledných prací postrádám zejména i u nás snadno dostupné práce z Kafkovy edice *Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen*, a to C. von Brockdorffovy *Die englische Aufklärungsphilosophie* (München 1928) a *Die deutsche Aufklärungsphilosophie* (München 1926) a O. Ewaldova *Die französische Aufklärungsphilosophie* (München 1924).

Jestliže se podrobněji zmiňuji o základních nedostatcích všeobecné bibliografie, nemohu tak učinit v případě bibliografií jednotlivých filosofů, na to bych spotřeboval několik stránek. Uvedu jen jediný příklad — J. J. Rousseaua. Jako nejnovější práce o Rousseauovi figuruje zde doslov A. Vantucha ke slovenskému překladu Rousseauových *Vyznania* (Bratislava 1964), kdežto ze světových prací je nejnovější práce A. Cobbana „Rousseau and the Modern State“ z roku 1934! — ta je sice vynikající, byla recenzována i v České mysli (XXXI, 1935, str. 122—123), ale rozhodně ne poslední. Vezmeme-li do ruky pouze katalog knih, které vyšly jen v německém okruhu za posledních dvacet let, najdeme jen v něm

čtrnáct prací o Rousseauovi (viz: *Philosophie und Grenzgebiete* 1945—1965), Koehler & Volckmar Fachbibliographien, Köln-Stuttgart 1965, 258).

K jednomu však přece jen musím učinit poznámku: souborné edice prací jednotlivých filosofů nemají vyznačeného editora, nelze rozlišit, které vydání je kritické a nejlepší a tím i doporučeníhodné a které nikoli.

Není v možnostech ani této recenze ani jejího autora, aby byla posouzena hodnota jednotlivých překladů, avšak považuji za důležité, aby překlady obsahovaly paginaci originálů jako je tomu v případě Diderotova *Vyvrátenie Helvétiovoho diela O človeku*, protože studenti, kteří budou z této antologie citovat, a to v celé řadě případů budou muset, budou moci snadno nalézt znění originálu a uvést jej — o nutnosti takového postupu u studentů není snad třeba přesvědčovat. V edičních poznámkách by pak měl být opět vyznačen editor originálu každého přeloženého díla. Chtěl bych jen doufat, že překlady budou lepší než např. překlad základního Galileova díla „Dialog o dvou systémech sveta“.

Jak jsem již na začátku řekl, jde skutečně o velkorysý a skvělý ediční počín, i když k němu mám tyto kritické poznámky a výhrady — přál bych si jen, aby aspoň trochu pomohly jednak při vydávání dalších svazků a jednak a hlavně při reedici, neboť pevně doufám, že antologie půjde na odbyt a tím se i dříve nebo později objeví nutnost reedice.

Ladislav Menzel

ČLOVEK A ODCUDZENIE

Koncom roku 1967 vyšla vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied zaujímavá kniha *Človek a odcudzenie*, prinášajúca v preklade výber prác popredných juhoslovanských filozofických pracovníkov, zameraných na titulnú problematiku. Vý-

ber zostavil a úvodnú štúdiu napísal Andrej Kopčok.

V dôsledku osobitného postavenia Juho-slávie v povojnovom vývine socializmu dospeli juhoslovanskí filozofi s predstihom ku kritike zdogmatizovaného marxizmu —

filozofie zbavenej človeka a praxe potláčajúcej práva a potreby človeka. Cestou k tejto kritike im bolo v prvom rade objavenie mladého Marxa a jeho pôvodných humanistických zámerov, ako vyplynuli najmä z nastolenia a riešenia problematiky alienácie a dezalienácie.

Osobitne časť juhoslovanských filozofov združených okolo časopisu Praxis vydávaného v Záhrebe — ktorý naši čitatelia už roky poznajú — venuje sa programovo rozvíjaniu Marxovho dedičstva v tejto humanistickej rovine. Za všetkých hovorí v tomto zmysle najzastúpenejší autor publikácie *Človek a odcudzenie* — M. Markovič: „Je nevyhnutné zaplniť prázdnotu marxizmu tam, kde Marx ako filozof najviac urobil, t. j. v problematike človeka a humanizmu“ (str. 31). Takisto autori ďalších štúdií, ako G. Petrovič, M. Kangrga, R. Supek, P. Vranicki atď., zhodne dokazujú, že Marxova kritika kapitalizmu v oblasti politickej ekonómie bola iba čiastkovým výrazom jeho humanistických zámerov v oblasti ľudských vzťahov a celkovej ľudskej emancipácie.

Redukovanie základného filozofického prínosu K. Marxa na oblasť antropolitickej problematiky môžeme, pochopiteľne, odmietnuť ako jednostrannosť vyplývajúcu z dobových potrieb akcentovať to, čo bolo zanedbané. Treba však súhlasiť s autormi v dvoch momentoch. Po prvé, v názore, že v Marxovej filozofii — ako na druhom póle vo filozofii Kierkegaardovej, vyrastajúcej podobne z kritiky a vnútorných problémov Heglovho učenia — je otázka človeka imanentne prítomná, a to nielen v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch*, ale ako ukazuje G. Petrovič (49—71), aj v *Kapitáli*. Po druhé, v zdôraznení, že ak socializmus chápeme v Marxovom duchu ako „onú racionálne usporiadanú spoločnosť, v ktorej sa má realizovať ľudská prirodzenosť“, nemožno jej výstavbu pokladať za otázku úzko ekonomického, politického, prípadne technicko-vedeckého charakteru. Predpokladá nevyhnutne komplexné riešenie problému človeka a spoločnosti,

ktoré v neposlednej miere závisí od filozofického objasnenia týchto pojmov. Reálny humanizmus, ktorý sa u Marxa obyčajne videl v tvrdení, „že sa ľudia oslobodzujú tou mierou, akou im to dovoľujú existujúce výrobné sily“, javí sa preto v tejto ekonomickej formulácii Kangrgovi i Petrovičovi nedostatočne vysvetlený, prevedený čiste na faktory mimo človeka. Iba ak sa vyjde z filozofickej formulácie súkromného vlastníctva — ako exteriorizovanej a odcudzenej ľudskej práce vo vývinovom procese ľudstva (str. 69—70, 79), objaví sa vnútorný vzťah medzi človekom a výrobou ako ľudskou podstatou. Reálny humanizmus, ku ktorému sa má dôjsť v socializme (t. j. spoločnosti zbavenej súkromného vlastníctva), ukazujú tieto autori v autentickom Marxovom duchu ako proces týkajúci sa samého človeka a možnosti jeho tvorivej, neodcudzenej sebarealizácie.

Z tohto hľadiska sledujú potom v jednotlivých štúdiách význam Marxových antropologických úvah v dvoch smeroch: v dosiaľ teoreticky nevyužitých podnetoch pre teóriu človeka, a analýzu teoretických problémov humanizmu ako i analýzu bezprostredne praktických a aktuálnych otázok socialistickej spoločnosti. V oboch smeroch oživujú viac-menej všetci také Marxove myšlienky a názory, ktoré stimulujú tvorivé bádanie a prehľbujú chápanie marxizmu ako filozofie spoločenskej praxe.

Bez nároku na detailnú analýzu chcem sa dotknúť niektorých aspektov, ktoré sa nastoluju pri čítaní prác prvého typu, ako sú napr. *Človek dnes* (M. Markovič), *Problém odcudzenia v Marxovom diele* (M. Kangrga), *Marxovo chápanie človeka* (G. Petrovič), *Idea odcudzenia a súčasné sociológie* (V. Milič), *Humanizmus a naturalizmus* (R. Supek) i ďalšie. Ako celok podávajú náležitý a všestranný výklad „odcudzenia“, jeho historických zdrojov a jeho užšej (spoločensko-historickej) i širšej (existenciálno-ľudskej) povahy. Usilujú sa byť pritom čo najbližšie Marxovi, i keď sa síce v iných spoločenských a filozofic-

kých podmienkach — nevyhli istým „posunom“, ktoré vznikli v dnešnej interpretácii Marxa i pod vplyvom existencialistickej literatúry. To je napokon prirodzené, a ak sa tým diferencuje a kultivuje marxistický názor, je to aj užitočné. Juhoslovanskí filozofi sú toho dokladom. Pri konfrontácii Marxovho stanoviska s Heglom, ale i s neskoršími a súčasnými sociologickými a filozofickými teóriami — najmä s existencializmom — dávajú vyniknúť marxizmu ako všestrannejšiemu, hlbšiemu a pravdivejšiemu vymedzeniu humanizmu a koncepcii človeka.

Jednako sa mi zdá, že v týchto prácach zostávajú ešte neujasnené otázky vzťahu teórie človeka a humanizmu, existencie človeka a jeho podstaty, filozofie a praxe, prírody, spoločnosti a dejín, ľudských a mimoludských aspektov skúmania človeka. Iba v niektorých prácach (napr. Markovič) sa ontologický pojem človeka alebo ontologická podstata človeka stavia ako problém štrukturálneho vymedzenia ľudských znakov, t. j. možností realizujúcich sa v protirečivom a dynamickom pohybe, v ktorom sa konkretizuje odpoveď na otázku; kto a aký je človek: človek s antropologickými konštantami i premennými, človek tvorivý i deštruktívny, slobodný i neslobodný, spoločenský a individuálny, predmetný a subjektívny, racionálny a iracionálny, bezprostredne zmyslový i abstraktne uvažujúci atď. (34). Inak tu prevláda humanistický zreteľ, uzavierajúci človeka do spoločnosti a dejín i vyprafujúci ho predovšetkým z historicko-sociálneho odcudzenia. Jeho prirodzenosť či podstata sa hľadá v tom, čo by mal byť ako jestvovanie pre seba, oslobodená a ľudsky zmysluplná existencia („podstata človeka je práve v tom, že on skutočne je tým, čím ešte nie je, čiže nie je tým, čím už je, ale tým, čím sa sám sebou stáva a že iba potom vôbec je“ (str. 91). K takému vznikaniu človeka môže dôjsť iba za predpokladu — to je zmysel väčšiny prác — že sa človek zruší ako od-

cudzené spoločenské bytie a stane sa ľudským bytím pre seba.

Z absolutizovania problému odcudzenia pre chápanie človeka, vymedzenie jeho podstaty a z absolutizovania praxe a spoločensko-historickej dimenzie ako určenia jeho prirodzenosti — čo v jednotlivostiach formuloval už Marx — vyplýva mnoho dôsledkov. Spomeniem napr. jeden: týmto spôsobom sa darí prekonať chápanie ľudskej podstaty ako metafyzickej substancie alebo súhrnu znakov, ale dochádza ku konfúzii pojmov reálnej existencie človeka, jeho dramatickej dialektickej cesty v dejinách a utopickej predstavy realizácie ľudskej podstaty, ktorá by vyplynula z prekonania spoločenského odcudzenia („Pozitívne zrušenie súkromného vlastníctva je preto pozitívnym zrušením akéhokoľvek odcudzenia, čiže je návratom človeka z náboženstva, rodiny, štátu atď., do jeho ľudskej, t. j. spoločenskej existencie“ str. 69.) Keby sme dosiahnutie skutočnej ľudskej podstaty viazali iba na takto formovaný fakt a stávali by sme minulosť (prípadne terajšiu) spoločnosť a budúcu spoločnosť voči sebe ako odcudzenú a neodcudzenú, neľudskú a skutočne ľudskú (str. 69), dospeli by sme inou cestou k postulovaniu budúcej „vykupiteľskej epochy“, ktorú hlásal v inej forme historizujúci determinizmus (teda pozícia antropologizmom kritizovaná). Podobné ťažkosti vznikajú aj so vzťahom prirodzenosti a podstaty teórie človeka a humanistického ideálu budúcnosti.

Podstatu človeka a pojmy, ktoré antropologický obrat v marxistickej filozofii priniesol, bude treba nepochybne presnejšie vymedziť, utriediť, podrobiť kritickej filozofickej analýze a podoprieť výsledkami súčasnej vedy (sociológie, sociálnej psychológie atď.).

Pravda, uvedomujem si, že centrálné miesto problému odcudzenia vyplýva v tomto zborníku zo zámerného monotematického výberu jeho zostavovateľa. Táto problematika charakterizovala aj u nás začiatky filozofického záujmu o človeka a

stala sa východiskom k závažným teoretickým výbojom na pôde marxizmu. Jej veľký význam možno vidieť, ako to výrazne ukazuje druhá časť štúdií zahrnutých v publikácii, v nastoľovaní a skúmaní aktuálnych otázok človeka a spoločnosti v socializme. Štúdie ako *Prekonanie politického odcudzenia za socializmu* (Markovič), *Humanizácia skutočnosti a náboženstvo* (Bošnjak), *Socializmus a humanizmus* (Pešičová-Golubovičová) *Človek a technika* (Markovič) *Humanita, politika, vojna* (Krešič) vyrovnávajú sa s problémom iných podob odcudzenia, než aké poznal Marx a 19. storočie. Ide o formy, ktoré vyplývajú z modernej etapy ľudských dejín; epochy prudkého civilizačného a technického tempa, prevratných zmien v organizácii práce, epochy rozdeleného sveta a nerovnakej hospodárskej, kultúrnej a mravnej úrovne jeho častí atď., atď. Technokracia a byrokracia, manipulácie a inštitucionalizácia, fetišizácia tovaru a duchovná anonymita sú z mnohých foriem odcudzenia tie, ktoré juhoslovanskí autori registrujú ako najčastejšie. Ukazujú, ako sa do nášho života vsúvajú pod titulom obohatenie človeka a uľahčenie jeho života, pod zámienkou usporiadania spoločnosti a sprehľadnenia jej zložitej štruktúry súčasne prostriedky ochudobňovania človeka, jeho deformácie, i byrokratizácie a totalizácie spoločnosti.

Nekonformný a kritický pohľad zameriavajú juhoslovanskí filozofi osobitne na problematiku politického odcudzenia za socializmu. Nenazdávajú sa, že socializmus môže šmahom vyriešiť všetky sociálne a morálne dôsledky rôznych už spomenutých foriem odcudzenia, ktoré moderný spoločenský život so sebou nevyhnutne prináša. Rozhodne však tvrdia, že v oblasti poli-

tickej by sa mohlo a malo v socializme robiť omnoho viac pre demokratické sloboody človeka a demystifikáciu rôznych mocenských a riadiacich orgánov. Kritizujú najmä známy, ale paradoxný jav, že aj v socializme je možná koncentrácia moci v rukách ohraničenej skupiny vedúcich, že sa ľudia rozdeľujú na politické subjekty a objekty: „monopolitizovaná politická moc, t. j. v podstate politická byrokracia a stáva sa potom nositeľom zásady vykorisťovania v spoločnosti, v ktorej sa už zrušili všetky ostatné vykorisťovateľské skupiny (296). Markovičova štúdia plná podnetov *Prekonanie politického odcudzenia za socializmu* nastoľuje v súvis s negáciou politicky zbyrokratizovaného, a teda človeku tiež odcudzeného socializmu, otázku samosprávy. V kontexte Marxovho humanistického myslenia vidí v nej možnosť historického zvratu vo vývoji spoločnosti, keď „funkcie spravovania nevykonáva už nijaká sila mimo spoločnosti a v protiklade k spoločnosti, ale tí istí jednotlivci, ktorí produkujú a ktorí utvárajú spoločenský život vo všetkých jeho formách (str. 97).

Týmto aktuálne zangažovanými štúdiami sa vlastne konkretizuje širšie chápanie problému odcudzenia u juhoslovanských kolegov. Súčasne sa ukazuje fakt, že problém odcudzenia možno chápať iba ako proces, ktorý zahŕňa celý komplex otázok súvisiacich s novými etapami rozvoja techniky, spoločenskej organizácie, politických foriem riadenia atď. V tejto súvislosti sa potom projekt vznikania „neodcudzeného, skutočného človeka“, ako ho nájdeme v Kangrgovej štúdii, môže javiť filozofickým zmyslom a praktickým horizontom ľudského progresu v dejinách.

Elena Városová

PÄŤ ŠTÚDIÍ Z DIALEKTICKÉHO MATERIALIZMU

Sotva by sa vyhol diletantizmu recenzent, ktorý by sa pokúsil obsiahnuť celú paletu problémov a tém, zaradených do *Sborníka Filozofickej fakulty UK* (Brati-

slava, 1967, str. 313, cena 36.— Kčs). Sborník totiž obsahuje trinásť štúdií z rôznych oblastí marxistickej filozofie: z dialektického a historického materializmu,